

Symposium 'De droom – film, kunst en wetenschap'

Een verslag van de middag op 11 november 2008

Monique Thijssen

Elf november betekent voor mij 'de elfde van de elfde', het begin van het carnavalsseizoen. Voor veel anderen betekent die datum: lampions, snoep en kindergezang aan de deur. Sint Maarten, Sint Martinus. Op elf november 2008 werd ook het 200-jarig jubileum van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen in Amsterdam gevierd. De Commissie Wetenschap en Kunst van de KNAW had hiertoe in samenwerking met het Filmmuseum een dag rond de droom georganiseerd. Het middagprogramma vond plaats in de KNAW. Vanuit kunst en wetenschap werd de droom in de spotlights geplaatst. Onderstaand stukje is een korte impressie van deze middag. Het avondprogramma vond plaats in het Filmmuseum en bestond uit twee filmprogramma's rond het fenomeen dromen.

Dagvoorzitter was Eus van Someren, psychofysioloog aan het Nederlands Instituut voor Neuro-wetenschappen van de KNAW en het VU Medisch Centrum in Amsterdam. Voor sommige mensen zal zijn naam bekend zijn vanwege Het Grote Experiment 'slaap en leren', enkele jaren geleden. Van Someren liet in zijn intro enkele videofragmenten van kataplexie zien en van (milde) RBD-aandoeningen waarbij waakelementen in de slaap optreden en andersom. Waken en slapen, droom en werkelijkheid zijn lang niet altijd strikt gescheiden. Integendeel.

Solange Leibovici werd als eerste aangekondigd. Ze is universitair docent literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zij doceert onder andere over de geschiedenis van de psychoanalyse en doet onder meer onderzoek naar het ontstaan van creativiteit in kunst en literatuur met behulp van psychoanalytische theorieën. Deze middag kregen we in haar voorgelezen presentatie een schat aan informatie te horen over droomkenmerken in films en verschijnselen in films (en in dromen) die psychoanalytisch geduid kunnen worden. Film en freudiaanse droomduiding zijn ongeveer gelijktijdig ontstaan vertelde ze, en er zijn veel overeenkomsten tussen film en de theorieën van Freud.

Verdichting, verschuiving van emoties en droomdenken zijn slechts enkele voorbeelden. Een film heeft ook een latente en manifeste inhoud. Psychoanalytische concepten worden in veel films gebruikt, denk aan cineasten als Woody Allen en Alfred Hitchcock. Centrale film in haar presentatie was *Blue Velvet* van David Lynch, een film waarvan alleen de titel mij iets zei. Om mij heen hadden veel mensen deze (omstreden) film wel eens gezien. Solange Leibovici liet een fragment uit de film zien en verwerkte vervolgens de analyse van dit fragment op een boeiende manier in haar verhaal. Zo wees ze erop dat alleen al in het getoonde fragment gelijktijdig veiligheid en chaos kan worden ervaren, en vrolijkheid en dreiging. Lynch gebruikt in zijn films voortdurend opposities. Hij maakt ingenieus gebruik van effecten van muziek en van licht.

Mevrouw Leibovici vertelde zo veel, in zulke fraaie bewoordingen, dat het voor mij wat te veel was om allemaal te behappen. Mocht haar verhaal op schrift komen, dan ga ik het vast eens op mijn gemak lezen. Bij mij kwam in ieder geval door haar verhaal wel het voornemen tot stand *Blue Velvet* Binnenkort eens bij de videotheek te huren.

De volgende spreker was Philippe Peigneux, hoogleraar in de klinische neuropsychologie en directeur van de onderzoekseenheid neuropsychologie en functionele neuroimaging aan de Vrije Universiteit Brussel. Peigneux heeft een grote interesse voor de invloed van slaap op ons geheugen, waarbij de rol van dromen volgens hem van groot belang is. In zijn presentatie met de titel *Dreams are made of brains*, kwam dit duidelijk naar voren. In REM-slaap zijn bepaalde delen van het brein actiever dan in de waaktoestand. Met name is dat de pons waar de REM-slaap begint, maar ook bijvoorbeeld limbische gebieden (belangrijk voor geheugenprocessen en emotionele processen) zijn actiever. Hij liet enkele resultaten van functionele neuroimaging-technieken zien waarmee dit aangetoond is. Dit is geen nieuwe kennis, maar het is voor mij altijd weer boeiend om de hersenen op die manier als het ware bezig te zien. Interessanter nog vond ik de onderzoeken die hij liet zien waarbij mensen herhaaldelijk een bepaalde motorische taak hadden moeten verrichten alvorens te gaan slapen. Het brein liet bij die taak een zeker activiteitenpatroon zien, en het was opvallend dat tijdens de daaropvolgende REM-slaap een overeenkomstig activiteitenpatroon zichtbaar was. Voorts vertelde hij dat emoties gekoppeld zijn aan de amygdala, met angst vooraan in de rij. Tijdens de REM-slaap is hierin veel activiteit te zien. Prefrontaal zetelen bijvoorbeeld inzicht, gevoel voor tijd en tijdsverschil – iets wat tijdens de REM-slaap (in je droom dus ook) ontbreekt. De prefrontale cortex is tijdens de

REM-slaap dan ook niet actief. Doordat de frontale cortex als het ware niet aangesloten is, kan in een droom makkelijk het fenomeen optreden dat je iemand ziet, en dat je weet dat dat (bijvoorbeeld) je zus is, hoewel ze er heel anders uit ziet. Wanneer dit in het dagelijks leven optreedt, is het een ernstige aandoening, een identificatiestoornis (Frégolisyndroom). Over dromen zelf zei dhr. Peigneux ten slotte dat er een probleem bestaat bij het vertellen of opschrijven ervan. Het is immers altijd een verslag dat je uit je geheugen opdiept. Of het nu gaat om ingevulde vragenlijsten, droomdagboeken die thuis zijn bijgehouden of dromen die genoteerd worden onmiddellijk na het wakker worden in een slaaplaboratorium: de eigen herinneringen zitten er altijd tussen. En dus zijn wat wij onze dromen noemen, altijd gekleurd door ons eigen geheugen.

Na deze twee verhalen was er een pauze die op zichzelf al de moeite van het vermelden waard is. In de hal troffen de meeste mensen wel andere aanwezigen die ze kenden. Er zullen een kleine 200 aanwezigen geweest zijn, en het was dan ook een zeer geanimeerde bezigheid in dat gedeelte van het gebouw. Overigens als detail: de toegang tot deze middag was gratis, evenals de koffie en thee met koekjes. Het leek haast echt op een verjaardagsfeest.

Na de pauze kreeg Henk Hillenaar het woord. 'Logica brengt je van A naar B, fantasie brengt je overal.' Deze uitspraak van Einstein was een van de vele die Hillenaar aanhaalde en illustreerde. Hillenaar is psychoanalyticus en hij is specialist in de ideeëngeschiedenis van de zeventiende en achttiende eeuw. Hij ging in op de relatie tussen droom, dagdroom en creatief bezig zijn, en gebruikte vooral voorbeelden van Freud. Vanaf zijn openingszin tot het einde had hij mijn volle aandacht – hoe kan het ook anders wanneer iemand met kennis van zaken begint met de uitspraak dat Freud niet het onbewuste heeft uitgevonden of ontdekt. Wat wel vernieuwend was van Freud, en wat Freud in die zin wel 'ontdekt' had, was dat dromen en het onbewuste met name via vrije associatie met elkaar in verband gebracht kunnen worden. Dromen en dagdromen. Ze lijken voor een deel wel op elkaar. Ook bij dagdromen is er een afwezigheid van zelfreflectie. Beide zijn noodzakelijk ofwel voor beide ervaren we een innerlijke noodzaak. De uitspraak van Freud, namelijk dat ons leven wordt bepaald door erotische en eerezuchtige dromen, bevestigde Hillenaar aan de hand van twee fabels van La Fontaine. Het was al met al een heel levendige lezing die ook op het einde nog inspireerde met de uitspraak van Einstein: fantasie is belangrijker dan kennis, want kennis is begrensd.

Erin Wamsley is een jonge enthousiaste vrouw, onderzoekster aan de Harvard Medical School in Boston. Ze bestudeert daar hoe het brein herinneringen verwerkt tijdens de slaap en wat de rol van dromen hierbij is. Ze is vooral geïnteresseerd in de invloed van emoties in dromen op het geheugen en hoe recente ervaringen in dromen naar voren komen. Zo vertelde ze dat er veel laboratoriumonderzoek gedaan is naar het antwoord op de vraag wat er nu voor zorgt dat we over een bepaald onderwerp dromen. Voordat mensen in het slaaplaboratorium mochten slapen werd bijvoorbeeld een film getoond. Had die film effect op de inhoud van hun dromen die nacht? Nee. Maar het werd wel duidelijk dat nieuwe *ervaringen* invloed hebben op wat we dromen. Het slapen in een laboratorium was op zich een nieuwe ervaring, en dat werd eerder in de droom verwerkt dan elementen uit de film. Mensen kijken tenslotte regelmatig naar films, dus wat zou daar nieuw aan zijn? Een nieuwe vaardigheid leren is ook iets wat we terug zien: leer maar eens voor het eerst hoe je op ski's moet staan en een berg af moet skiën. Grote kans dat daar iets van terug te zien is in de droom. En je hoeft niet eens echt te skiën: learning games met een nieuwe bezigheid zijn voldoende om effect te hebben op de inhoud van je droom. Ze vertelde ook dat een andere onderzoeksvraag was bestudeerd: helpen dromen ons om te herinneren? Het omgekeerde is al bekend, namelijk dat geheugensystemen (herinneringen) een direct effect hebben op dromen. De nieuwe vraag die gesteld was kon bevestigd worden want het bleek dat mensen die een droom over een bepaalde ervaring hadden, deze ervaring later beter konden onthouden.

De middag werd op een originele manier afgesloten door een interview met Paul Klemann, fotograaf, schilder en tekenaar. Hij legt al vele jaren zijn dromen vast in tekeningen en tijdens het interview werd een selectie van zijn tekeningen getoond. Er was een indeling van zijn tekeningen gemaakt in vijf blokken: algemeen, politiek, seks, religie en kunst. Interviewer was Carel Blotkamp, emeritus hoogleraar moderne kunst aan de Vrije Universiteit in Amsterdam en lid van de KNAW. Het was een ongedwongen interview waarin Paul Klemann vertelde hoe hij 's morgens in het eerste uur na ontwaken gaat schrijven, schetsjes gaat maken en daarna eens gaat koffie drinken. Kleuren komen er later op de dag bij. Klemann verwoordde dat hij in zijn dromen meer vrijheid en waarachtigheid ervaart dan in de werkelijkheid van alledag. Hij wist zijn tekeningen boeiend te becommentariëren met details over ontstaan en achtergrond. Ik vond het jammer dat dit beperkt moest blijven tot enkele

van de getoonde tekeningen want juist zijn commentaar zorgde voor een heel andere blik op de tekeningen. Niettemin had ik er begrip voor, er moeten tenslotte keuzes gemaakt worden. Zo had ik er zelf voor gekozen om alleen het middagprogramma te volgen en niet naar de films 's avonds te gaan. Ik heb er geen spijt van: ik heb nog heerlijk gegeten bij een vriendin in Amsterdam en kon terugkijken op een mooie dag.